

m y ś l t e o l o g i c z n a

HARALD WAGNER

DOGMATYKA

Przekład:
Juliusz Zychowicz

Wydawnictwo WAM
Kraków 2007

Tytuł oryginału
DOGMATIK

© 2003 W. Kohlhammer GmbH Stuttgart

© Wydawnictwo WAM, 2007

Redakcja naukowa
Ks. Arkadiusz Baron

Korekta
Katarzyna W. Borzęcka

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Sochacki

ISBN 978-83-7318-879-2

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 KRAKÓW
tel. 012 62 93 200 • fax 012 429 50 03
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 012 62 93 254-256 • fax 012 430 32 10
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Zapraszamy do naszej KSIĘGARNI INTERNETOWEJ
<http://WydawnictwoWAM.pl>
tel. 012 62 93 260 • fax 012 62 93 261

Drukarnia Wydawnictwa WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	7
-----------------	---

WPROWADZENIE OGÓLNE

I. Dogmat: źródło, cechy, postać	9
1. Charakter osobowy objawienia i wiary	9
2. Wiara chrześcijańska: doświadczanie doświadczeń	12
3. Reguła wiary i wczesnochrześcijańskie wyznanie wiary	13
4. Powstawanie dogmatu pod względem pojęcia i treści	15
5. Rozumienie dogmatu we współczesnej teologii	18
II. Dogmatyka jako dyscyplina teologiczna	21
1. Dogmatyka a duchowość – dogmatyka a historia społeczna	21
2. Teologia jako mądrość i nauka – dogmatyka jako mądrość i nauka	24
3. Metoda dogmatyki	26
a) metody dawniejsze	26
b) dzisiejsze perspektywy i aspekty – wielość metod	29
4. Dogmatyka a filozofia	32
5. Dogmatyka a Kościół	35
6. Dogmatyka a egzegeza	38
7. Dogmatyka a ekumenizm	39
III. Współczesne typy dogmatyki	42
1. Dogmatyka a historia zbawienia i podejście personalistyczne	42
2. Dogmatyka transcendentna	44
3. Dogmatyka fenomenologiczna	45
4. Dogmatyka hermeneutyczna	46
5. Dogmatyka symboliczna	47
IV. Podstawowa zasada: dogmatyka jako forma teologii komunijnej	49
V. Problem ewolucji dogmatów	51
VI. Drogi dogmatyki ewangelickiej	53
1. Uprawniona wielość konfesyjnych koncepcji dogmatycznych	53
2. Teologia dialektyczna: K. Barth, E. Brunner, R. Bultmann	55
3. Teologia korelacji: P. Tillich	58
4. Współczesność: G. Ebeling, J. Moltmann, W. Pannenberg, E. Jünger	59
VII. Nowsze leksykony, kompendia i podręczniki dogmatyki katolickiej	62

A. KOŚCIÓŁ JAKO WSPÓLNOTA I KOMUNIKACJA

I. Dzisiejsze postrzeganie Kościoła	66
II. Przemiany w rozumieniu Kościoła	68
III. Rozumienie Kościoła po Soborze Watykańskim II	72
1. Kościół jako „Ciało Chrystusa”	72
2. Kościół jako „Lud Boży”	75
3. Kościół jako sakrament	76
4. Rozwój głównych idei soborowych	77
IV. Kościół jako komunია	77
1. Komunია i jej elementy strukturalne	77
2. Podstawa komunii	79
V. Notae Ecclesiae	83
1. Kilka uwag na temat notae	83
2. Jedność Kościoła	84
3. Świętość Kościoła	90
4. Katolickość Kościoła	92
5. Apostolskość Kościoła	92
VI. Urząd Piotrowy	95
VII. Aspekty bycia Kościołem	98
1. Kościół jako wspólnota rozumienia i porozumienia	98
2. Kościół jako wspólnota działania	99
3. Kościół jako wspólnota tradycji	100
VIII. Zarys ewangelickiego rozumienia Kościoła	100
1. Luterzańskie rozumienie Kościoła	100
2. Reformowane rozumienie Kościoła	103
3. Podstawowe stanowiska teologiczne	104
4. Nowe drogi w ewangelickim rozumieniu Kościoła?	105
IX. „Poza Kościołem nie ma zbawienia”?	106
1. Absolutny charakter zbawienia: stanowisko ekskluzywistyczne	106
2. Stanowisko inkluzywistyczno-inkarnacyjne	108
3. Stanowisko pluralistyczne	110
a) stanowisko ekskluzywistyczne i zarazem inkluzywistyczne	111
b) stanowisko pluralistyczne i zarazem ekskluzywistyczne	112
c) stanowisko inkluzywistyczne i zarazem pluralistyczne	112

B. DUCH ŚWIĘTY – WSPÓLNOTA OSOBOWA W BOGU

I. Sobór Konstantynopolitański – Położenie podstaw pod pneumatologię	116
1. Problem chrystologiczny	116
2. Problem pneumatologiczny	117
3. „Filioque”	119

II. Wypowiedzi pneumatologiczne: interpretacje, stwierdzenia, aporie	120
1. Augustyn: Duch Święty jako <i>vinculum</i>	120
2. Joachim z Fiore: Duch a historia	121
3. Wiek XIX: Duch Święty a ludzka świadomość	125
III. Świadectwa biblijne	129
1. Świadectwo Starego Testamentu	129
2. Świadectwo Nowego Testamentu	133
IV. Duch Święty a chrześcijańska egzystencja	136
1. Zamieszkiwanie Boga w człowieku	136
2. Zamieszkiwanie Ducha Świętego w człowieku	137
3. Doświadczenia Ducha	139
V. Uwagi na temat zastosowania do Ducha Świętego pojęcia osoby	144

C. JEZUS CHRYSTUS – KOMUNIA, KTÓRA STAŁA SIĘ CZŁOWIEKIEM

I. Aktualny stan chrystologii	148
1. Sytuacja ogólna	148
2. Treść i metoda chrystologii	154
a) Karl Rahner	154
b) Wolfhart Pannenberg	155
c) Walter Kasper – Peter Hünemann	155
3. Poszczególne aspekty metodyczne	156
a) biblijny i nawiązujący do Tradycji	156
b) uniwersalno-argumentacyjny	156
c) ukierunkowane antropologicznie	157
4. Chrystologia „od góry” – chrystologia „od dołu”	157
a) chrystologia zstępująca	157
b) chrystologia wstępująca	158
5. Chrystologia a soteriologia	158
II. Pytanie o Jezusa historycznego	159
1. Etapy w historii badań nad dotarciem do Jezusa historycznego	159
a) okres do początku racjonalizmu	159
b) racjonalizm	160
c) wiek XIX	161
d) teologia liberalna	161
e) okres po pierwszej wojnie światowej (zwłaszcza szkoła historii form)	162
f) Bultmann i jego szkoła	164
g) nowe pytanie o Jezusa historycznego	166
2. Trwałe znaczenie Jezusa historycznego dla teologii i Kościoła	167
a) funkcja krytyczna względem wszelkiej gnozy	167

b) funkcja krytyczna względem wszelkiego mitu	168
c) funkcja krytyczna względem wszelkiej ideologii	168
3. Konkretny problemy	169
III. „Basileia”	170
1. Orędzie Jezusa o królestwie (<i>basileia</i>)	170
a) stan faktyczny	170
b) <i>basileia</i> a zbawienie	171
2. <i>Basileia</i> a śmierć Jezusa	172
IV. Zmartwychwstanie Jezusa	173
1. Problematyka historyczna zmartwychwstania	173
a) pytanie historyczne o zmartwychwstanie w dogmatyce	173
b) pytanie o zmartwychwstanie w teologii (od XVIII wieku do dziś) ...	175
2. Dogmatyczne znaczenie zmartwychwstania	176
a) znaczenie eschatologiczno-„teologiczne”	176
b) implikacje recepcji Jezusa w pierwotnym chrześcijaństwie (Mesjasz, Syn Boży, Syn Człowieczy)	177
c) zmartwychwstanie jako zbawienie dla ludzi	180
3. Zmartwychwstanie a historyczno-religijne paralele	180
a) kultury orientalne i afrykańskie	180
b) pokonanie śmierci	181
V. „Miejsca powstawania” wczesnochrześcijańskich chrystologii	182
1. „Miejsca” doświadczania Chrystusa i interpretacje Chrystusa	182
a) liturgia eucharystyczna	182
b) wykładnie Pisma Świętego	184
c) kazanie misyjne (z chrztem)	184
2. „Pneumatyczna” obecność Chrystusa	185
a) doświadczenie wielkanocne jako doświadczenie pneumatyczne	185
b) doświadczenie wielkanocne w znakach	186
VI. Proces kształtowania się wiary w Chrystusa w Kościele starożytnym	186
1. Ariusz i Sobór Nicejski	186
2. Ku Chalcedonowi	188
3. Orzeczenia chalcedońskie	189
4. Uzupełniające chrystologiczne orzeczenia doktrynalne	190
VII. Niektóre modele myślenia chrystologicznego	191
1. Średniowiecze	191
2. Reformacja	192
a) Marcin Luter	192
b) Jan Kalwin	193
3. Współczesne koncepcje chrystologiczne	194
a) chrystologia Karla Rahnera i Hansa U. von Balthasara	194
b) Chrystus Emanuel – Chrystus Przyjaciel	195
c) wydarzenie „świętego”	196
d) chrystologia teologii wyzwolenia	196

e) Jezus Chrystus – komunია, która stała się człowiekiem	197
f) Jezus jako symbol?	197
VIII. Nauka o odkupieniu (soteriologia)	205
1. Chrystologia a soteriologia	205
2. Odkupienie przez Jezusa Chrystusa	206
a) odkupienie przez Krzyż	206
b) teoria zadośćuczynienia w teologii Anzelmia	207
c) zachodnia nauka o odkupieniu	207
3. Odkupienie jako zastępstwo, uczynienie wolnym i komunია	208

D. ŁASKA I USPRAWIEDLIWIENIE – REALIZACJA WSPÓLNOTY POMIĘDZY BOGIEM I CZŁOWIEKIEM

I. Uwagi terminologiczne i metodyczne	212
1. Pojęcie „łaski” – łaska jako kategoria teologiczna	212
2. Punkty łączące rzeczywistość łaski z ludzkim doświadczeniem	215
a) doświadczenia powszechne (pragnienie „nieskończonego” spełnienia; sens)	215
b) doświadczenia religijne	217
c) tradycyjne rozróżnienia terminologiczne	219
II. Wzmianki biblijne o grzechu, łasce i ludzkiej wolności	219
1. Stary Testament	219
a) zakres pojęciowy	219
b) wypowiedzi teologiczne	220
2. Nowotestamentowa teologia łaski	221
a) Synoptycy	221
b) Jan	221
c) Paweł Apostoł	221
d) interpretacja łaski według Nowego Testamentu	221
III. Łaska jako moc wyzwalająca: nauka Ojców i konflikt Augustyna z Pelagiuszem	222
1. Ojcowie Kościoła przed Augustynem	222
a) wcześnie pisarze chrześcijańscy	222
b) Tertulian	223
2. Pelagiusz	223
3. Augustyn i jego walka przeciwko Pelagiuszowi	225
a) augustyńska nauka o łasce	225
b) konflikt z Pelagiuszem	226
4. Semipelagianizm i jego odrzucenie na synodzie w Orange (529)	226
5. Podsumowanie	227
IV. Człowiek grzeszny – człowiek przyjęty: dyskusja średniowieczna	227
1. Wczesna scholastyka	227

a) Anzelm z Canterbury († 1109)	227
b) Abelard († 1142)	228
c) Piotr Lombard († 1160)	228
2. Szczytowy okres scholastyki	229
a) Tomasz z Akwinu († 1274) ²⁰	229
b) Duns Szkot († 1308)	230
c) na progu reformacji	231
V. Reformacja i Sobór Trydencki	231
1. Marcin Luter	231
a) tło duchowe: nominalizm, mistyka, Augustyn	231
b) pogląd Lutra na usprawiedliwienie	232
2. Sobór Trydencki	233
3. Kontrowersja w kwestii usprawiedliwienia i jej przewyciężenie	233
4. Zgodność co do nauki o usprawiedliwieniu	237
a) zgodność	237
b) zgodność zróżnicowana	239
c) nauka o usprawiedliwieniu jako „nieodzowne kryterium”?	240
d) usprawiedliwienie a Kościół	240
e) usprawiedliwienie bez „usprawiedliwienia”	242
VI. Nowsze i najnowsze koncepcje w nauce o łasce	244
1. Łaska jako horyzont całej teologii	244
2. Charakter osobowy i dialogiczny	244
3. Natura a łaska	245
4. Łaska a historia – doświadczenie łaski	246
VII. Wiara, nadzieja, miłość	247

E. SŁOWO I SAKRAMENT – „ŚRODKI” USTANAWIANIA KOMUNII

I. Problemy związane z sakramentologią i praktyką sakramentalną	251
II. Próby teologicznego uporania się z problematyką sakramentalną, podejmowane od początku XX wieku	254
III. Problemy sakramentologii ogólnej	255
IV. Antropologiczne podstawy sakramentów	256
1. Podstawowe elementy ludzkiego poznania i ludzkiej komunikacji	257
2. Znaczenie słowa	259
3. Aspekty związane z teologią stworzenia	260
4. Sakramenty dla „głównych momentów” ludzkiego życia?	261
5. Tymczasowe określenie „sakramentu”	263
V. Świadectwa biblijne	264
1. Kwestie związane z „ustanowieniem” sakramentów przez Chrystusa	264
2. „Ustanowienie” sakramentów przez „ustanowienie” Kościoła?	265

3. Symbole w słowach i czynach Jezusa jako historyczne miejsce powstania sakramentów	266
a) działalność chrzcielna Jezusa	266
b) umywanie nóg	267
4. Odpuszczenie grzechów i wspólnota w postaci uczyty	267
5. μυστήριον / sacramentum	269
6. Chrystus, sakrament spotkania z Bogiem	270
VI. Uwagi na temat teologii słowa Bożego	272
VII. Słowo a sakrament	277
1. Problem	277
2. Stanowiska w sprawie relacji słowa do sakramentu	279
a) słowo jako czynnik sprzyjający przyjęciu łaski sakramentalnej	279
b) słowo jako pra-sakramentalium (Johannes Betz)	280
c) słowo: <i>opus operantis</i> – sakrament: <i>opus operatum</i>	280
d) słowo poświadczające – sakrament sprawiający (teologia misterium)	281
e) relacja dialogiczna słowa i sakramentu (Otto Semmelroth)	282
f) „łaska słowa” – „łaska sakramentu”	283
g) sakrament, „szczytowy przypadek” wydarzenia słowa (według Karla Rahnera)	284
3. Sakramenty jako akty komunijno-komunikacyjne	285

F. SIEDEM SAKRAMENTÓW

I. Chrzest	288
1. „Dokument z Limy”	288
2. Główne elementy nauki o chrzcie w dokumencie z Limy	289
a) ustanowienie chrztu	289
b) znaczenie chrztu	289
c) chrzest a wiara	289
d) praktyka chrztu	289
e) obrzęd chrztu	290
3. Podkreślenia, elementy szczególne i problemy w obrębie tekstu z Limy	290
4. Problemy wykraczające poza tekst	293
a) chrzest a wiara	293
b) „różne” chrzty?	294
c) chrzest a bierzmowanie	296
d) znaczenie ekumeniczne	296
e) obrzęd chrztu	297
f) refleksje ewangeliczne	298
II. Bierzmowanie	298
1. Pochodzenie i kształtowanie się sakramentu bierzmowania	298
2. Aspekty systematyczne	300

III. Eucharystia	300
1. Eucharystia w świadectwie Pisma Świętego	300
2. Relacje o ustanowieniu	302
3. Teologiczne znaczenie Ostatniej Wieczerzy (według relacji o ustanowieniu Eucharystii)	304
4. Podejście systematyczne	305
a) Eucharystia jako rzeczywistość symboliczna	305
b) sakramentalna pamiątka samoofiarowania się (śmierci krzyżowej) Jezusa	306
c) wydarzenie komunikacyjno-komunijne	306
d) nowe przymierze – pojednanie	307
e) ofiara eucharystyczna	307
f) objaśnienia pojęć: transsubstancjacja, transfinalizacja, obecność rzeczywiasta	308
IV. Urząd sprawowany na podstawie święceń	310
1. Podstawowe elementy teologii urzędu	310
2. Urząd biskupi	310
3. Prezbiter w kontekście eklezjologii komunijnej; diakon; dalsze posługi kościelne	311
V. Małżeństwo	313
1. Perspektywa historyczna	313
2. Świadectwa biblijne	313
3. Aspekty systematyczne	314
VI. Pokuta	315
1. Świadectwa biblijne	315
2. Aspekty historyczne	316
3. Współczesna perspektywa	317
VII. Namaszczenie chorych	318
1. Świadectwa biblijne	318
2. Aspekty historyczne	318
3. Aspekty aktualne	319
VIII. Różne aspekty tradycyjnej sakramentologii	319
1. Konieczność i skuteczność	319
2. Liczba siedmiu sakramentów	320
3. „Materia” i „forma”	321
4. Szafarz i przyjmujący	321

G. BÓG TRÓJJEDYNY – PEŁNIA KOMUNII

I. Nauka o Bogu: podstawowe doświadczenia i zasadnicza decyzja	323
1. Rozwój nauki o Bogu	323
2. Bóg – cel człowieka	325

3. Objawienie Boga w Starym i Nowym Testamencie	326
4. Rozwój nauki o Bogu w trzech osobach	329
II. Rozwój historyczny nauki o Bogu	331
1. Podstawowe elementy nauki o Bogu u Tomasza z Akwinu	331
2. Myśl reformacyjna	333
III. Niektóre nowe stanowiska w nauce o Bogu w XX wieku	334
1. Bóg w głębokości (Paul Tillich)	334
2. Transcendentny Bóg pośrodku życia (Dietrich Bonhoeffer)	337
3. Bóg w pra-ufności (Wilhelm Weischedel, Hans Küng)	338
4. Bóg jako przyszłość człowieka (Edward Schillebeeckx)	341
IV. Aspekty systematyczne nauki o Bogu	342
1. Mówienie o Bogu (teologia negatywna; teologia pozytywna; analogia; teologia Krzyża)	342
2. „Przymioty” Boga	345
a) osobowość	345
b) wszechmoc	346
c) wieczność	347
d) imię Boga	348
e) nadnaturalność (ponadświatowość) Boga	349
V. Bóg: święta tajemnica	351
VI. Nowsze stanowiska w trynologii	352
1. Sytuacja wyjściowa	352
2. Nowsze stanowiska	353
VII. Przebywanie Boga w człowieku wierzącym i we wspólnocie	355
VIII. Uwagi na temat problemu teodycei	356

H. STWORZENIE – BOŻA WOLA KOMUNII

I. Miejsce teologiczne nauki o stworzeniu	359
1. Podejście antropologiczne	359
2. Antropologia a protologia	360
3. Nauka o Bogu	363
II. Co o stworzeniu mówi Pismo Święte	364
1. Rdz 1-3 (ogólnie)	364
2. Pierwsza relacja o stworzeniu: Rdz 1 – 2, 4a	367
a) tradycja mitologiczna	367
b) tradycja hymniczno-mądrościowa	368
3. Druga relacja o stworzeniu: Rdz 2	375
4. Dalsze wypowiedzi na temat stworzenia w Starym Testamencie	377
5. Nowy Testament	379
a) 1 Kor 8, 6	379
b) Kol 1, 15-18a	380

c) Hbr 1, 2n	381
d) J 1, 1-4	381
6. Podstawowe elementy nowotestamentowego kerygmatu o stworzeniu ..	382
III. Teologiczna wykładnia wiary w stworzenie	382
1. Stworzenie przez słowo	382
2. Stworzenie z niczego (creatio ex nihilo)	386
3. Doczesność świata	388
4. Trójjedyny Bóg – Stwórca świata	390
5. Motyw stworzenia	392
IV. Utrzymywanie świata w istnieniu – Opatrzność Boża	396
V. Człowiek: obraz i podobieństwo Boga	400
VI. Źródło zła	401
VII. Uwagi na temat stosunku między wiarą w stworzenie a naukami przyrodniczymi	407

I. SPEŁNIENIE – NIEUSTAJĄCE OBCOWANIE Z BOGIEM

I. Podstawowe uwagi na temat eschatologii w dogmatyce katolickiej	417
1. Terazniejszość a przyszłość	417
2. Wypowiedzi Pisma Świętego a eschatologia	420
3. Terminologia	421
4. Wewnętrzny i transcendentny wymiar sfery eschatologicznej	422
II. Teologia śmierci	424
1. Uwagi wstępne	424
2. Śmierć w świetle Pisma Świętego	425
3. Śmierć w świetle orzeczeń Urzędu Nauczycielskiego i w refleksji teologicznej	427
a) harmatologiczny aspekt śmierci	427
b) powszechność śmierci	429
c) śmierć jako rozdzielenie ciała od duszy	430
d) śmierć jako współumieranie z Chrystusem i jako łaska	431
4. Konkretny problem	431
a) hipoteza ostatecznej decyzji	431
b) wędrówka duszy?	434
c) „zstąpił do królestwa śmierci”	435
5. Problem śmierci a filozofia	437
a) starożytność	437
b) Tomasz z Akwinu	439
c) od Kartezjusza do Hegla	439
d) nowsza filozofia	441
III. Nieśmiertelność duszy – Powstanie z martwych	441
1. Uwagi wstępne	441

2. Śmierć i nieśmiertelność: nowsze tendencje w teologii katolickiej	442
a) źródło eschatologii dwubiegunowej	443
b) refleksja w dobie scholastyki	444
c) próby nowego podejścia	445
3. Krytyczne uwagi na temat „nowych tendencji”	446
4. Nieśmiertelność duszy – Powstanie z martwych: szkic teologiczny	447
a) świadectwo Pisma Świętego	447
b) problem szczególnie: stan przejściowy	450
c) doktryna kościelna	451
d) podłoże historyczno-teologiczne	452
e) konsekwencje systematyczne	453
f) o duszy i jej nieśmiertelności	455
IV. Czyściec	456
1. Świadectwa biblijne	456
2. Symbolika ognia	457
3. Nauka Ojców (Tradycja)	459
4. Oficjalna nauka Kościoła	461
a) stanowisko wobec prawosławia	461
b) stanowisko wobec reformatorów	462
c) nowsze teksty Urzędu Nauczycielskiego	462
5. Nauka o czyścju: aspekty systematyczne	463
6. Reinkarnacja – Wszepochjednanie	465
a) problem	465
b) „wszepochjednanie” (apokatastaza)	466
c) Orygenes	467
d) refleksje dogmatyczne na temat apokatastazy/wędrówki dusz	468
V. Powtórne przyjście Chrystusa, sąd, powstanie z martwych	469
1. Uwagi wstępne	469
2. Powtórne przyjście Chrystusa	470
3. Uwagi na temat „systematyki” paruzji	471
4. Uwagi na temat „znaków”	473
5. Powstanie z martwych	474
a) Nauka Pawła o powstaniu z martwych	474
b) „Zmartwychwstanie ciała”: podejmowane w teologii próby wyjaśnienia	476
6. Przyszłość kosmosu	477
VI. „Piekło” – „niebo”	480
1. Niebo i piekło w Piśmie Świętym	480
2. Piekło w Tradycji i orzeczeniach Urzędu Nauczycielskiego	483
3. Nowsze próby interpretacji „piekła”	484
a) momenty podstawowe	484
b) zagłada potępionych	485
c) „kerygmat o piekle” jako stałe wezwanie do decyzji	485

4. Niebo	486
a) świadectwo Pisma Świętego	486
b) wahania w doktrynie	487
c) „teoria” nieba	488

K. COMMUNIO SANCTORUM – WSPÓLNOTA SPEŁNIONYCH

I. Communio sanctorum	494
1. Pojęcie i podstawowe opcje	494
2. Świętość	494
3. Orędownictwo świętych	495
II. Główne rysy mariologii	495
1. Hermeneutyka wypowiedzi mariologicznych	495
a) „wiek maryjny” i „fundamentalna zasada mariologiczna”	495
b) metoda teologiczna w mariologii	497
c) świadectwo Tradycji	498
2. Główne dogmaty mariologiczne	502
a) Boże macierzyństwo	502
b) dziewictwo	503
c) Immaculata	504
d) Assumptio	504
3. Argumenty, na których opierały się dogmaty z lat 1854 i 195025	505
4. Maryja w dzisiejszej teologii	506
5. Maryja w dyskusji ekumenicznej	507
a) mariologia i pobożność maryjna reformatorów	507
b) reformacyjne zastrzeżenie	508
c) Maryja w nowszej teologii ewangelickiej	511
d) Maryja w dialogu z luteranami	511
EPILOG	513
WYKAZ LITERATURY	514
INDEKS BIBLIJNY	535
INDEKS RZECZOWY I WAŻNIEJSZYCH OSÓB	542

PRZEDMOWA

Książka ta ma być kompendium, a zarazem antologią i podręcznikiem katolickiej dogmatyki. Ma uwzględniać fakt, że studenci wszystkich chyba kierunków chętnie sięgają po zwięzły przewodnik po swoim przedmiocie, stanowiący ramy, podstawę i punkt wyjścia dla pogłębionego studium. W tym sensie tom ten, nie przekraczający ram większej książki podręcznej, pragnie wypełnić istniejącą na rynku lukę. Mam nadzieję, że w swojej koncepcji – jako ujęta w zwięzłą formę praca jednego autora – będzie on dla studiujących teologię stanowił przede wszystkim rzeczywistą pomoc w ich studium dogmatyki, jednocześnie zaś przyciągnie uwagę zainteresowanych „laików”, którzy zajmując się dogmatyką, wchodzą przecież w centrum interpretacji wiary katolickiej.

Książka kieruje się zasadniczo, jakkolwiek z pewnymi znaczącymi odchyleniami, układem symbolu wiary. W swoim założeniu porusza się na gruncie teologii posoborowej i dlatego może liczyć na szeroki konsens. Nie zamierza prezentować wyników badań najnowszych czy własnych autora, jakkolwiek ma wyrażać jego indywidualność. W sposób jasny opiera się też na istniejących koncepcjach – co każdorazowo dokumentuje.

Książka byłaby z góry „przeigrana”, gdyby zaczęto kierować pod jej adresem pytania, dlaczego wymieniona jest ta a nie inna rozprawa, wybrane takie właśnie, a nie inne podejście. Odgrywają tu rolę pewne preferencje, subiektywne opcje itp., jakie ze względu na zwięzły zakres pracy były konieczne.

Wyrażam podziękowanie moim współpracownikom naukowym, panom Maximilianowi Halstrupowi, Andreasowi Pietschowi i Marcusowi Schiermannowi, za ich bezinteresowną współpracę pod względem merytorycznym i formalnym, mojej sekretarce, pani Agnes Wiedemeier, za sprawne przygotowanie manuskryptu, moim współpracownikom-studentom, pani

Esther Hardebusch i panu Borisowi Krausemu, za ich ochoczą pomoc, oraz memu habilitantowi, panu dr. Burkhardowi Neumannowi, za przejrzenie pracy i cenne rady.

Münster, 15 listopada 2002 roku,
w święto św. Alberta Wielkiego, mistrza teologii

Harald Wagner

WPROWADZENIE OGÓLNE

I. DOGMAT: ŹRÓDŁO, CECHY, POSTAĆ

1. Charakter osobowy objawienia i wiary

Na pytanie, co to właściwie jest „objawienie” w katolickim rozumieniu tego słowa, poprzedzające nas pokolenia dowiadywały się, iż jest to „udzielona ludziom przez Boga wieść o tym, jaki jest ich i świata stosunek do Niego” – akt, którym Bóg „oznajmia ludziom religijne i moralne prawdy, niedostępne poznaniu naturalnemu i dotyczące nadprzyrodzonego celu człowieka”¹. Jak to precyzuje przede wszystkim Vaticanum I (Konstytucja *Dei Filius* z 1870 roku), istnieje działanie Boga *ad extra* w sensie udzielania wiadomości o pewnych faktach, zwłaszcza natury nadprzyrodzonej, która to wiedza jest człowiekowi niezbędna dla osiągnięcia jego celu – wspólnoty z Bogiem. Do poznania owych faktów nie może on dojść mocą własnego rozumu. Kościół przedstawia je i poświadcza jako *dogmaty* – albo przynajmniej jako prawdy dogmatyczne.

Sobór Watykański II (1962-65) oznaczał pod wieloma względami sformułowanie na nowo katolickiej wiary czy też katolickiej doktryny na podstawie biblijnej i patrystycznej, ze szczególnym uwzględnieniem aspektów ekumenicznych. Co się tyczy jego rozumienia objawienia (Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei verbum*, 1964), to jest ono –

¹ *Kirchenlexikon* Wetzera i Weltego, Freiburg i. Br. ²1895, IX, art. *Offenbarung* (P. SCHANZ), 771. Podobnie mówi też dawna teologia luterkańska. Por. E. HIRSCH, *Hilfsbuch zum Studium der Dogmatik. Die Dogmatik der Reformatoren und der altvangelischen Lehrer quellenmäßig belegt und verdeutscht*, Berlin 1963 (świadcstwa na podstawie pism Hunniusa, Hollaza, Calixta, 308nn).

z pewnym przesunięciem czasowym w stosunku do teologii ewangelickiej² – nacechowane zasadniczo *personalistycznie*³. Przeskakując częściowo ponad sposobem myślenia o objawieniu Vaticanum I, sobór ten przejmuje teraz impulsy dziewiętnastowieczne (myśl romantyczna i idealistyczna; katolicka szkoła tybińska z J.S. Dreyem i J.A. Möhlerem): niewidzialny Bóg przemawia poprzez objawienie w Jezusie Chrystusie do ludzi jak do przyjaciół: „Spodobało się Bogu w swej dobroci i mądrości objawić samego siebie i ukazać tajemnice swej woli, dzięki której ludzie przez Chrystusa, Słowo, które stało się ciałem, mają dostęp do Ojca w Duchu Świętym i stają się współuczestnikami Bożej natury. Przez to objawienie niewidzialny Bóg w swojej wielkiej miłości przemawia do ludzi jak do przyjaciół i przestaje z nimi” (DV 1, 2). Jezus Chrystus jest właściwie Słowem w słowach (w Piśmie Świętym i Tradycji, kerygmacie, dogmatach). W miejsce koncepcji objawienia opartej na *teorii pouczenia* (Bóg poucza ludzi poprzez określone zdania wyrażające pewne prawdy) wchodzi koncepcja oparta na *teorii komunikacji* (Bóg sam udziela się ludziom i obcuje z nimi). Celem tego objawienia nie jest jakieś poszerzenie wiedzy, lecz wyzwolenie człowieka od grzechu i śmierci, jego uczestnictwo w życiu wiecznym (por. DV 1, 4: słowa i czyny Jezusa pragną wyrazić, a zarazem sprawić to, „że Bóg jest z nami, aby nas wybawić z ciemności grzechu i śmierci i wskresić do życia wiecznego”).

Objawienie jest spotkaniem Boga z człowiekiem w osobie Jezusa Chrystusa. Jest zaproszeniem i wezwaniem człowieka, aby zgodził się na to życiodajne i zbawcze spotkanie. Tą egzystencjalną akceptacją ze strony człowieka jest jego *wiara*. Wiara w Jezusa Chrystusa daje zbawienie i życie⁴. Wiare chrześcijańską można określić krótko i zwięźle jako *żywe spotkanie z Jezusem Chrystusem*, w którym był i jest obecny wśród ludzi sam Bóg. Stosownie do tego wiara ma w sobie wszystkie te cechy, które charakteryzują relacje międzyludzkie. Szczególnie wśród ludzi kochających się ten drugi staje się drugim „ja”. „Stał się moim «ja», wstępuje w moje miejsce, zastępuje mnie. [...] Nie przestając być samym sobą, jestem jednak tożsa-

² Por. B. LANGEMEYER, *Der dialogische Personalismus in der evangelischen und katholischen Theologie der Gegenwart*, Paderborn 1963.

³ Por. H. WALDENFELS, *Offenbarung. Das Zweite Vatikanische Konzil auf dem Hintergrund der neueren Theologie*, München 1969.

⁴ Jest rzeczą uderzającą, jak soborowe rozumienie objawienia i wiary jest bliskie temu, które reprezentuje R. BULTMANN. Por. na ten temat H. WAGNER, *Das Verständnis von Offenbarung im Zweiten Vatikanischen Konzil und bei Rudolf Bultmann*, w: B. JASPERT (red.), *Rudolf Bultmanns Werk und Wirkung*, Darmstadt 1984, 396-407.

my z nim, z całym jego «ja», z jego konkretnym dziejowym «ja». To, że mu wierzę, oznacza jedynie, że owo «ty» w całej jego unikalności akceptuję i uznaję. Ta wiara jest w gruncie rzeczy niczym innym, jak tylko poznawczym korelatem miłości⁵. Zawiera się w tym dwojakie stwierdzenie: W akceptacji konkretnego «ty» zostają, po pierwsze, zaakceptowane również wypowiedzi tego drugiego. Akceptując go, człowiek akceptuje również jego wypowiedzi. Po drugie, w wierze przejawia się zawsze fundamentalne odniesienie podmiotowe, mające swoje podłoże w głębi doświadczenia osób. „Ponieważ religia chrześcijańska pragnie być spotkaniem osobowym z Jezusem Chrystusem i dlatego jej wyznawcy mogą okazywać swoją wiarę zawsze tylko we własnej refleksji osobowej, każda jej wypowiedź zawiera moment subiektywny⁶. Taka subiektywność wiary, która w istocie oznacza wewnętrzny stosunek między Bogiem a człowiekiem, analogiczny do relacji kochających się osób, ma charakter *przedpojęciowy* i zawiera w sobie pewność, porównywalną tylko z pewnością, jaką kochające się osoby mają w odniesieniu do swojej relacji, a więc pewność najgłębszą, nie mającą nic wspólnego z rezygnacją z prawdy. Wielcy teolodzy, nawiązując do Pisma Świętego, mówią, że źródłem i centrum chrześcijaństwa jest żywa relacja między Bogiem a człowiekiem, ustanawiana przez samego Boga. Tybiński teolog *Johann Adam Möhler* na początku XIX stulecia dał wyraz swemu przekonaniu, „że chrześcijaństwo nie jest samym tylko pojęciem, lecz sprawą ogarniającą całego człowieka, zakorzenioną w całym jego życiu i tylko w ten sposób dającą się zrozumieć⁷ – „sprawą życia i wspólnego życia⁸. Próby zamknięcia tego życia w ramach pojęć są czymś koniecznym, ale zawsze ułomnym, ponieważ osobowe centrum tego wydarzenia, dziejącego się między Bogiem a człowiekiem, nie daje się wyrazić w pojęciach. „Chrześcijaństwo nie polega na wyrazach, formułach i zwrotach; jest ono wewnętrznym życiem, świętą mocą, i wszelkie doktrynalne pojęcia i dogmaty mają o tyle tylko jakąś wartość, o ile wyrażają to, co jest wewnątrz [...]. Tak, jako pojęcie, które jest zawsze ograniczone, nie obejmuje ono i nie wyczerpuje niewysłowionego życia i jest

⁵ C. CIRNE-LIMA, *Der personale Glaube. Eine erkenntnismetaphysische Studie*, Innsbruck 1959, 18n.

⁶ W. BEINERT, *Das Christentum. Atem der Freiheit*, Freiburg i. Br. 2000, 44.

⁷ J. A. MÖHLER, *Die Einheit in der Kirche oder das Prinzip des Katholizismus, dargestellt im Geiste der Kirchenväter der drei ersten Jahrhunderte* (1825), ND Köln i in. 1956, 15 (§ 4).

⁸ J. A. MÖHLER, *Die Einheit in der Kirche*, 16 (§ 5).

zawsze ułomne; ale jako życie jest ono też nieprzekazywalne słownie i nie można go uchwycić⁹. Ponieważ jednak wiara chrześcijańska jest od początku sprawą wspólnoty, która co do niej jest zgodna, musi ona też w pewnej mierze dać się zobiektywizować. Dlatego również dla Möhlera takie próby sformułowania w postaci: pojęć doktrynalnych, dogmatów i ujęć językowych „nie są obojętne, lecz niezwykle ważne”¹⁰.

2. Wiara chrześcijańska: doświadczanie doświadczeń

U początku chrześcijaństwa stoją *doświadczenia*: „Wiara przychodzi [...] ze słuchania, ale spełnia się i przekazuje wyłącznie w osobistym doświadczeniu”¹¹. Ludzie, o których opowiada Nowy Testament, mają pewne doświadczenia z Jezusem. „To wam oznajmiamy, co było od początku, cośmy usłyszeli o Słowie życia, co ujrzeliśmy własnymi oczami i czego dotykały nasze ręce – bo życie objawiło się” (1 J 1, 1)*. Ludzie ci doświadczają Jezusa jako Mesjasza, jako głosiciela królestwa Bożego, jako Ukrzyżowanego i wreszcie jako Zmartwychwstałego. Jego działanie ukazuje nowe możliwości życiowe dla wszystkich, a zwłaszcza dla upośledzonych przez życie. Doświadczenia te są przekazywane – powstaje gmina chrześcijańska jako miejsce wyznawania wiary w tego Jezusa jako posłanego przez Boga Mesjasza, jako przestrzeń czynnego pójścia w Jego ślady. Oczywiście, nie idzie o przekazywanie jakiegoś kształtu doświadczenia o charakterze muzealnym, lecz „pod określającym światłem zaofiarowanej mi treści wiary czynię z historii chrześcijańskiego doświadczenia w dzisiejszych ludzkich doświadczeniach i wobec nich osobiste chrześcijańskie doświadczenie, w którym tu i teraz doświadczam w Jezusie pochodzącego od Boga zbawienia”¹². Tak postrzegana wiara chrześcijańska jest procesem doświadczania w obcowaniu z „apostolskimi” doświadczeniami (jako świadkowie Zmartwychwstania apostołowie są świadkami chrześcijaństwa w ogóle), ale także z doświadczeniami, jakie chrześcijanie przeży-

⁹ J. A. MÖHLER, *Die Einheit in der Kirche*, 43 (§ 13).

¹⁰ J. A. MÖHLER, *Die Einheit in der Kirche*, 43 (§ 13).

¹¹ E. SCHILLEBEECKX, *Erfahrung und Glaube*, w: F. BÖCKLE i in. (red.), *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*, Freiburg i. Br. i in. 1980, 73-116 (cytat 81).

* Cytaty z Pisma Świętego zasadniczo według Biblii Tysiąclecia, z wykorzystaniem – tam gdzie wymaga tego kontekst – innych przekładów (przyp. tłum.).

¹² E. SCHILLEBEECKX, *Erfahrung und Glaube*, 81.

wali przed nami i przeżywają wraz z nami, zawsze przy założeniu życiodajnego doświadczenia z Jezusem – Ukrzyżowanym i Zmartwychwstałym.

3. Reguła wiary i wczesnochrześcijańskie wyznanie wiary

Apostolskie przepowiadanie o zbawczym działaniu Boga w Jezusie Chrystusie, głównie w Jego wskrzeszeniu z martwych, kształtuje świadomość tych, którzy decydują się iść w ślady Jezusa i tym samym stanowią Kościół *in nuce* [w załączku]. W nawiązaniu do doświadczeń, wyrażonych w apostolskim kerygmacie, pragną oni całym swoim życiem, rozumem i wolą, wstąpić w tę przestrzeń Bożego działania. *Regula fidei*, która odciska piętno na świadomości i postępowaniu, jest właściwie niczym innym jak pełną wiary świadomością samego Kościoła, w którym jednostka uczestniczy. Reguła wiary nie była początkowo ustalona słownie; możliwe były różniące się od siebie sformułowania i subiektywne rozłożenie akcentów. Jakkolwiek prześwitują tu podstawowe treści wiary chrześcijańskiej (w sensie tak zwanej później *fides quae*), to jednak treści tych nie da się oddzielić od samego aktu wiary¹³. Związek między spisany kanonem, symbolami chrzcielnymi i regułą wiary nie jest całkowicie jasny. Wraz z *Hermannem Josefem Pottmeyerem* można na temat *regula fidei* powiedzieć: „Nie należy jej rozumieć jako normy stojącej ponad Pismem Świętym, lecz podobnie jak ono, ma ona swoje korzenie w przepowiadaniu apostolskim. Nie była ona też urzędem nauczycielskim, jak to twierdzili późniejsi kontrowersyjni teolodzy, ani materialnym uzupełnieniem Pisma Świętego, lecz żywym przekazem, świadomością wiary Kościoła i jej głównymi treściami, które wkrótce zostały ujęte w symbol wiary”¹⁴. Nie popełnimy błędu, jeśli uznamy regułę wiary za pierwszy wyraz życia, który Bóg ofiarowuje ludziom poprzez objawienie, to znaczy swoje samoodślonięcie i sa-

¹³ Por. J. RATZINGER, art. *Tradition. III. Systematisch*, w: LThK² X, 295-299, 295: „Tak więc *regula* jest zawsze czymś więcej niż suma tez; nie można jej jako „*fides quae*” oddzielić od „*fides qua creditur*”.

¹⁴ H.J. POTTMEYER, *Normen, Kriterien und Strukturen der Überlieferung*, w: W. KERN i in. (red.): *Handbuch der Fundamentaltheologie* 4, Freiburg i. Br. 1988, 124-152 (cytat 130). – Na temat całego problemu por. badania J. KUNZEGO, *Glaubensregel, Heilige Schrift und Taufbekenntnis. Untersuchungen über die dogmatische Autorität, ihr Werden und ihre Geschichte*, Leipzig 1899, oraz H. OHMEGO, *Kanon eklesiastikos. Die Bedeutung des altkirchlichen Kanonbegriffs*, Berlin 1998. Por. także art. *Regula fidei* (W. BEINERT), w: LThK³ VIII, 966n.

moudzielenie się. Na początku mamy pełne uwielbienia wyznanie wiary gminy, które przenika całe jej życie i odciska piętno na egzystencji każdego jej członka. Katecheza chrzcielna i apologetyka domagają się stałych formuł (symboli, dogmatów). Przy tworzeniu kanonu elementem miarodajnym jest reguła wiary. Pismo Święte i Magisterium Kościoła nie mają swego autorytetu, by tak rzec, same z siebie, lecz czerpią go stąd, że odzwierciedlają sprawianą przez Ducha, żywą świadomość wiary Kościoła, która swój wyraz znajduje przede wszystkim w regule wiary. J. A. Möhler formułuje to na swój sposób tak: W podstawowym rozumieniu żywy przekaz jest „głoszoną od czasów apostołów, pełną, z pełni uświęconego umysłu wynikającą, żywą Ewangelią [...], właśnie tym, co przez pewną część wierzących jest wyrażane jako dzieło żyjącego w nich Ducha i przez co w innych wiara jest przekazywana. [...] Zatem tradycja nie może być oddzielana od życia w Kościele, jest rzeczą samą przez się zrozumiałą”¹⁵. Ostatecznie żywy przekaz – tożsamy z zasadą wiary – jest „wyrazem ożywającego wszystkich wierzących Ducha Świętego”¹⁶.

Jakkolwiek objawienie jest przyjmowane przez ludzi poprzez słuchanie, nie jest ono w pierwszym rzędzie jakimś wydarzeniem „z zewnątrz”. Temu wydarzeniu „z zewnątrz” towarzyszy, a nawet je poprzedza, przybycie do człowieka Boga czy też jego Ducha (jako że tym, przez którego Bóg działa, jest zawsze Duch Święty). Wierzącym przyświeca orędzie o chwale Chrystusa. „Albowiem Bóg, Ten, który rozkazał ciemnościom, by zajaśniały światłem, zabłysnął w naszych sercach, by olśnić nas jasnością poznania chwały Bożej na obliczu Chrystusa” (2 Kor 4, 6). Wydarzenie objawienia, przybycie Boga w Jezusie Chrystusie do człowieka, nie daje się – jako spotkanie Bożej pełni, czyli nieskończoności, z ludzkim ograniczeniem, czyli skończonością – całkowicie i definitywnie włączyć w ludzkie kategorie. U początku historii wiary chrześcijańskiej stoi misterium: oto nieskończona tajemnica Boga wypowiada się w skończonej formie i postaci. U początku stoi źródło w swojej pełni: Jezus Chrystus, który ogłasza ludziom Dobrą Nowinę (Ewangelię) o przyjściu królestwa Bożego. W Ewangelii uczestniczy „żywy przekaz” w swojej przedkanonicznej postaci.

Ścisłe biorąc, nie można wprowadzić podziału między Ewangelią a późniejszymi próbami jej przenoszenia, umieszczania w określonych kontekstach i interpretowania. Dotyczy to również zasobu *prawd dogmatycznych* w Kościele. Trzeba powiedzieć, że „Ewangelia nie stanowi wielkości, któ-

¹⁵ J. A. MÖHLER, *Die Einheit in der Kirche*, 38 (§ 12).

¹⁶ J. A. MÖHLER, *Die Einheit in der Kirche*, 50n (§ 16).

rą dałoby się historycznie oddzielić od procesu kształtowania dogmatycznej tradycji. [...] Podobnie jak nie można historycznie oddzielić Ewangelii od procesu powstawania tradycji, tak też nie jest ona pod względem dogmatycznym z nim tożsama. Ewangelia jest raczej mocą wywyższonego Pana w Kościele i poprzez Kościół przez jego żywe słowo. Nie stanowi zatem jakiejś wielkości historycznej, lecz jest aktualnie obecną mocą, która znajduje coraz to nowy wyraz w wyznawaniu i świadectwie Kościoła, przy czym wyznawanie to nigdy jej nie wyczerpuje¹⁷. Również dogmat jako jedna z postaci chrześcijańskiego przekazu czy chrześcijańskiego wyznania wiary (w najszerszym sensie) uczestniczy w życiodajnej mocy Ewangelii. Jego przyjęcie dokonuje się w wierze, która jest „jednością świadectwa i poświadczenia, wiary i miłości”¹⁸.

4. Powstawanie dogmatu pod względem pojęcia i treści¹⁹

Słowo *δόγμα* występuje w greckim tekście Starego Testamentu niezwykle rzadko i oznacza tam: „rozporządzenie”, a także „opinia”, „nauka”. Również w Nowym Testamencie jest ono stosowane sporadycznie (pojawia się pięć, a przy uwzględnieniu pewnego wariantu tekstu sześć razy). Także tutaj oznacza nakaz (cesarski lub królewski: Łk 2, 1; Dz 17, 7; Hbr 11, 23), zarządzenia prawa żydowskiego (Ef 2, 15; Kol 2, 14) oraz – jedynie tutaj w kontekście chrześcijańskim – postanowienie „soboru apostołskiego” (Dz 15, 22). Idzie tu jednak o uchwałę o charakterze dyscyplinarnym, tak że nie ma to żadnego związku z późniejszymi „dogmatami”, na przykład uchwalanymi przez sobory. Kiedy ojcowie Kościoła mniej więcej od początku IV wieku posługują się greckim słowem *δόγμα* czy (wprowadzonym chyba przez Cyncerona do języka łacińskiego) słowem *dogma*²⁰, to prawdopodobnie nawiązują do świeckiego greckiego uzusu językowego. Dogmat oznacza tam (filozoficzne) twierdzenie, jest opinią o charakterze

¹⁷ W. KASPER, *Dogma unter dem Wort Gottes*, Mainz 1965, 24.

¹⁸ W. KASPER, *Dogma unter dem Wort Gottes*, 39.

¹⁹ Gruntowne i zawierające bogaty materiał studium stanowi nowa praca H. FILSERA, *Dogma, Dogmen, Dogmatik. Eine Untersuchung zur Begründung und zur Entstehungsgeschichte einer theologischen Disziplin von der Reformation bis zur Spätaufklärung* („Studien zur systematischen Theologie und Ethik” 28), Münster 2001 (lit.).

²⁰ Por. K. BECKER, *Dogma. Zur Bedeutungsgeschichte des lateinischen Wortes in der christlichen Literatur bis 1500*, w: „Gregorianum” 57 (1976), 307-350 (część 1) i 659-701 (część 2).

filozoficznym. Inne znaczenie – rozporządzenie, edykt – nie odgrywa wtedy w języku teologii praktycznie żadnej roli²¹. Warto zauważyć, że w IV wieku słowem tym określa się z reguły doktrynę *heretycką*. Podczas gdy pod koniec tego stulecia znaczenie waha się: u Hieronima „dogmat” jest zarówno nauką heretycką, jak i wiarą Kościoła, a dopiero u Ambrożego oznacza zasadniczo naukę *prawdziwą*. Mówić o „dogmacie” znaczy: być też przekonanym o jego prawdziwości. Uczeń Ambrożego, Augustyn, znowu skłania się bardziej ku aksjologicznie neutralnemu użyciu tego słowa: „dogmat” może być nauką zarówno heretycką, jak i chrześcijańską; swoje „dogmaty” mają też filozofowie, lekarze, prawnicy itd.

Szczególne znaczenie ma to słowo u *Wincentego z Lerynu* († przed 450). W jego *Commonitorium* „dogmat” jest z reguły nauką katolicką, a opinia heretycka jest w najlepszym razie określana jako *dogma novum*. To przesunięcie znaczeniowe w kierunku doktryny katolickiej staje się w wiekach V i VI jeszcze wyraźniejsze, co jednak nie znaczy, że jest już całkowicie jednoznaczne.

Jest to jedynie tylko pewien epizod. Znani teolodzy XI wieku (Berengar, Piotr Damiani, Piotr Czcigodny, a nawet Piotr Lombard – początek XII wieku) obok prawd katolickich nazywają „dogmatami” również opinie heretyckie. Ta rozpiętość znaczeniowa występuje także u Tomasza z Akwinu. Wielcy teolodzy średniowiecza posługują się tym pojęciem bardzo oszczędnie: chrześcijańskich prawd wiary nie określają z reguły jako dogmaty, lecz jako *articuli fidei*.

W. Kasper słusznie wskazuje na decydujące historyczne momenty zwrotne w ewolucji znaczenia tego słowa²². Jednym z nich jest okres kontrreformacji. Przez dogmat rozumie się teraz oficjalną naukę Kościoła, której należy bronić przed protestantyzmem i odgraniczać ją od niego – jak uważa pozostający pod wpływem Franciszka Veroniusa (1578-1649) franciszkanin Filip Neri Chrismann (1751-1810). W celu odgraniczenia od racjonalizmu Sobór Watykański I określa wreszcie dogmat (1) jako prawdę objawioną, która (2) jest podana przez Kościół do wierzenia (a to w sposób „zwyczajny”, tzn. w powszednim nauczaniu, kazaniach itd., albo „nadzwyczajny”, tzn. przez uroczyste orzeczenia soborów i/lub papieży).

²¹ BECKER wskazuje jednak na to, że oba znaczenia (opinia doktrynalna i rozporządzenie) dla ówczesnego ucha nie odbiegały zbyt od siebie. Wystarczy pomyśleć np. o niemieckim słowie *Urteil*, które może wyrażać zarówno opinię polityczno-prawną, jak i osobistą. Jeśli idzie o świadectwo w *greckim* tekście Biblii, to zob. art. „*δογμα, δογματιζω*” (G. KITTEL), w: ThWNT II, 233-235.

²² Por. W. KASPER, *Dogma unter dem Wort Gottes*, 35n.

Polecamy książki wydane w serii „Źródeł Myśli Teologicznej”

1. Orygenes, *O zasadach*, 1996
2. Św. Atanazy, *Listy do Serapiona*, 1996
3. Pamfil, *Obrona Orygenesesa*, Rufin, *O sfalszowaniu pism Orygenesesa*, 1996
4. *Trójca Święta*. Tertulian, *Przeciw Prakseaszowi*, Hipolit, *Przeciw Noetosowi*, 1997
5. Teodeoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła Apostoła do Rzymian*, 1997
6. Orygenes, *Korespondencja*, 1997
7. Ireneusz z Lyonu, *Wykład nauki apostoelskiej*, 1997
8. Św. Hieronim, *Komentarz do Księgi Jonasza*, 1998
9. Teodoret z Cyru, *Komentarz do I i II Listu do Koryntian*, 1998
10. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, cz. 1, 1998
11. Grzegorz Cudotwórca, *Mowa na cześć Orygenesesa*, 1998
12. Grzech pierwotny. Augustyn, *Proces Pelagiusza*, 1999
13. Mariusz Wiktoryn, *Dzieła egzegetyczne*, 1999
14. Teodoret z Cyru, *Komentarz do listów do Galatów, Efezjan, Filipian i Kolosan*, 1999
15. Pelagiusz, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 1999
16. Orygenes, *Homilie o Księgach Izajasza i Ezechiela*, 2000
17. Demonologia w nauce Ojców Kościoła. Hipolit, *O antychryście*, 2000
18. Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 1; hom. 1-40), 2000
19. Ambrozjaster, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 2000
20. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listów do Tes., Tym., Tyt., Filem. i Hebr.*, 2001
21. Św. Grzegorz z Nyssy, *Drobne pisma trynitarne*, 2001
22. Klemens Aleksandryjski, *Wypisy z Theodota*, 2001
23. Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 2; homilie 41-90), 2001
24. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom I, 2001
25. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza* (cz. 2), 2002
26. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom II, 2002
27. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według św. Jana*, 2003
28. Ambrozjaster, Hieronim, Pelagiusz, *Komentarze do Listu do Tytusa*, 2003
29. Rufin z Akwilei, *Obrona przed zarzutami Hieronima*, 2003
30. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom III, 2003
31. Św. Ambroży, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, 2004
32. Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, 2004
33. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom IV, 2004
34. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do błogosławieństw*, 2005
35. Nowacjan, *O Trójcy Świętej*, 2005
36. *Korespondencja między chrześcijaninem a muzułmaninem*, 2005
37. *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, (Synody i Kolekcje Praw, tom I), 2006
38. Augustyn z Hippony, *O chrzcie*, 2006
39. Grzegorz z Nyssy, *O stworzeniu człowieka*, 2006
40. Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieńce męczeńskie*, 2006
41. Św. Jan Chryzostom, *Mowy przeciwko judaizantom, Żydom i Hellenom*, 2007
42. *Konstytucje apostoelskie*, (Synody i Kolekcje Praw, tom II), 2007
43. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do Pieśni nad Pieśniami*, 2007
44. Euzebiusz z Cezarei, *Życie Konstancyntyna*, 2007